

Elias Tillandz. ¹⁾

Ett 250-års minne.

Af

Fredr. Elfving.

Då Åbo Akademi efter den högtidliga invigningen den 15 juli 1640 begynte sin verksamhet, voro vid densamma anställda inalles tio professorer. Teologien hade tre, juridiken en representant; de vetenskaper, som i våra dagar äro förenade inom Historisk-filologiska sektionen, hade fyra, de matematisk-naturvetenskapliga två professorer. Af dessa sistnämnda var den ena professor i matematik, den andra professor i fysik. Uttrycket fysik hade då en annan och vidare betydelse än nu. Det grekiska ordet fysis betyder natur, och professorn i fysik skulle föreläsa öfver naturvetenskapen i hela dess omfattning. Hans läroområde kunde snarast karakteriseras såsom allmän naturlära, sådan denna läres i våra lägre skolor. Naturvetenskapernas olika grenar kunde efter lärarens behag i olika grad tillgodoses vid undervisningen, men genom förhållandenas makt kom botaniken att få en särdeles fördelaktig särställning. Sen uråldriga tider hade människan använt växtvärldens alster sig till nytta, men medan många af dem, såsom sädesslagen och andra, voro så

1) I anledning af att 250 år förflutit sedan Elias Tillandz, hvilken med rätta benämns den finländska botanikens fader, utnämndes till professor vid Akademien i Åbo, hölls vid Societas pro fauna et flora fennica månadsmöte den 4 december förlidet år ett föredrag om hans lif och verksamhet. I en något utvidgad form framlägges detta föredrag här. Det baserar sig icke på studiet af några nya källor, utan bygger endast på det material som samlats af tidigare forskare, särskildt af arkiater Otto Hjelt.

att säga hvar mans tillhörighet, tillhörde kunskapen om läkeväxterna endast några få utvalda. Den måste inläras af dem som skulle använda dem, alltså af läkarna, och för dem var denna kunskap alldeles oundgänglig, ty de flesta läkemedel togos denna tid från växtriket. Men äfven för naturforskarna i allmänhet framstodo dessa läkeväxter såsom just genom sina medicinska egenskaper särdeles märkeliga naturalster, hvilkas kännedom hörde till den högre bildningen. Däraf kom det sig att de tre första professorerna i fysik i Åbo ofta nämndes såsom professorer i fysik och botanik. Man vet att den första af dem, Georg Alanus, hemma från Åland, företog botaniska exkursioner med studenterna. Det samma vet man om hans efterträdare Abraham Thauvonnus (1649—59), hemma från Halikko, men något sådant är icke känt om den tredje professorn i fysik och botanik Anders Thuronius (1660—65) från Tavastkyrö, som tidigare varit professor i logik och metafysik. Man kan vara säker på att vid dessa exkursioner hufvudvikten lades på att lära studenterna känna de vilda läkeväxterna — och på den tiden fanns det knappast någon växt som icke ansågs hafva några medicinskt nyttiga egenskaper. Hvad vid den botaniska undervisningen för resten meddelades vet man icke, men man kan dock bilda sig en föreställning därom af den tidens akademiska litteratur, för så vidt den berör botaniska frågor.

Som exempel på de satser som här utvecklades må följande anföras: Växterna äro antingen örter eller träd. Växternas delar äro enkla, såsom fibrer, vener, nerver, ved och bark, eller sammansatta, såsom rot, stjälk, gren, skott, blad, blommor, frukter. Växterna frambringas utan stjärnornas tillhjälp ur jorden medelst frön. Örterna tjäna antingen till näring eller läkemedel eller äro de af blandad natur eller sakna de dessa egenskaper; träden äro fruktbärande eller icke fruktbärande. — Sin största fögnad fann man i att utlägga de lärosatser som Aristoteles och andra af forntidens lärda nedskrifvit. Man diskuterade såsom de frågan om uralstring af lefvande varelser, om olikheten af lifvet hos växterna, djuren och människan, om växternas olika lifs-

yttringar, hvarvid dessa själfvallet parallelliserades med dem hos djuren. Hela denna skriftställarverksamhet företogs vid skrifbordet där de gamla folianterna lågo. Några egna iakttagelser i naturen kommo ej i fråga. Tiden var öfver hufvud karakteriserad af en mycket stark auktoritetstro, och liksom kriget mot de katolska makterna sköttes med all kraft i Tyskland, så värnade de fredliga professorerna på bästa sätt sina elever mot irrläror: det var ortodoxiens gyllene tidehvarf. Säkra och oomkullrunkliga voro teologiens läror, och lika säkra voro också de öfriga vetenskapernas. Högst karakteristiskt var att Akademiens rektor år 1642 vänligen admonerade, »at hvar och en professor achtar sig för all thing therföre, at han icke något nytt proponerar till then ändan, att han skulle synas något mehra eller bättre kunna göra ähn andra, ther af twifwels uthan förargelsse och osämja kan sedhan förorsakas». Hurusom allt fick sin prägel af teologien ser man äfven däraf att både professor Alanus och Thauvonius hamnade i teologiska fakulteten; den sistnämnde slutade som biskop.

Vid Akademien verkade, såsom af det föregående framgår, ingen medicine-professor. Doktor Olof Regelius hade visserligen blifvit därtill utnämnd, men han behagade icke infinna sig i Åbo utan stannade i Holland, där han studerat. Behovet af en lärare i medicin var emellertid kännbart, och 1641 hemställde Konsistoriet att »een lärddh, skickeligh och förfarin man, D. Ericus Danielis Acrelius» från Roslagen, hvilken en tid bortåt varit så att säga på prof antagen, måtte till medicineprofessor utnämnas. Detta skedde, och Acrelius gjorde genast en resa i landet för att lära känna innevånarnas lefnadssätt och allmännaste sjukdomar samt tillika utröna de här växande örters nytta emot desamma. Äfven han skulle vid sin undervisning beakta växterna; han gjorde också botaniska exkursioner tillsammans med professor Alanus. Men han var påtagligen en alldeles undermålig person. Han utgaf ingen enda disputation, han vanskötte undervisningen, så han efter order af Pehr Brahe strängeligen varnades af biskop Terserus, hvil-

ket hade till följd att han »strax därefter begynte läsa publice, ställde sig in i professorum bänk midt i kyrkan, det han på sexton år tillförene aldrig gjort hade och nu försummade han hvarken kyrka, akademi eller konsistorium», men denna verkan var snart öfvergående. Han dog 1670.

Till Acrelii efterträdare utnämndes den 2 september 1670 Elias Tillandz. Därom skrifver Per Brahe till Consistorium:

Wi hafve nu effter edor godhe Herrars och mänsns begiäran och Academiens sampt Landzortens nödtorft uthi den afledne Medicinæ Professoris ställe befordrat een skickelig och wälförfaren Doctorem, widh namn Doctor Elias Tillands, hvilken lærer förmodligen vara thenna Academien och Ungdomen till nöije och förkofring uthi the Studier som hans profession angå, samt hela Landzorten till nytta och fromma, alldenstund Landzortens och des Innevånares natur och egenskaper honom noga bekante äro af det han tillförne een tijdh bort åth sig der på orten har uppehållit och sijna Studier idkat, sampt them sedermera uthomlandz i Holland och annorstädes uthi Tyskland på förnämliga och namnkunniga ställen med idkesam flijt excolerat och fullbordat, som hans beskied nogsamt lærer betyga; han ernar fuller fram bättre på hösten sig der hän begifva; fördenskull behagade Herr Procancellarius Magnif. Rector sampt de gode Herrar och Männ sampteligen hafwa honom såsom sin medCollegam sig till det bästa recommenderat och kunna Wi icke underlåta att önska denna Academien til honom och honom bemälte Doctorem Tillandz till sin uthi Academien anförtrorde beställning nycken lycka och allsköns wällsignelse.

Elias Tillandz var son till kyrkoherden Tillander i Roberga i Småland. Han hade varit med om ett skeppsbrott, hvarifrån han emot förmodan undslapp »till lands», och i anledning däraf hade han ändrat sitt tillnamn. Redan tidigt hade han bestämt sig för läkarekallet efter exempel af sin morfader Henrik Gildemeister, som var medicine doktor och apotekare i Stralsund. Han var en begåfvad, en mångsidigt begåfvad, nu trettioårig man. Det säges om honom att han var en snäll grek, att han författat italienska poem »med flytande skaldeåder», att han för öfrigt hade lätt att skrifva och hade »ett eldigt geni»; den lilla ordleken med namnet tyder ju också på ett rörligt och liffullt intellekt. Det förmåles också om honom att han haft *mentem praesagam* och förut-

sagt flere kommande händelser. Han hade studerat i Åbo och i Upsala samt fortsatt sina studier i Holland. Detta land var då ett centrum för de medicinska studierna; man torde erinra sig att långt senare Linné studerade därstädes. Själftändigt och välmående, oberördt af det trettioåriga krigets härjningar, idkande en vidsträckt handel öfver världshafven, företedde det lilla landet vid denna tid en enastående blomstring af konst och vetenskap. För den medicinska forskningen var Leiden en hufvudort. Där verkade sen 1660 den berömde Frans Sylvius, en af tidens ledande forskare. Den botaniska trädgården där var berömd; det var den äldsta norr om Alpena. Hit styrde de unga läkarna från Norden gärna sin väg. Här hade också Tillandz studerat, här hade han efter en disputation *De atrophia* 1670 vunnit medicine doktors värdighet.

Man kan godt förstå att den unga läkaren med sitt »eldiga geni» verkade såsom en frisk fläkt från den stora vida världen i den instängda atmosfären i Åbo. Till någon konflikt med de ortodoxa ledarna vid Akademien kom det emellertid icke. Tvärtom tyckes förhållandet mellan Tillandz och hans kolleger hafva varit det bästa; två gånger utsågo de honom till Akademiens rektor.

Tyngdpunkten af Tillandz' verksamhet i Åbo faller gifvetvis inom det medicinska området. Såsom den enda vetenskapligt utbildade läkaren i landet kom han att åtnjuta stort anseende och fick en stor praktik. Något apotek fanns ej i Åbo; han var därför tvungen att själf tillreda sina medikament, hvilket han gjorde i ett litet privatlaboratorium med biträde af sin fosterson. Växtdroger förskaffade han sig dels af vildt växande plantor, dels af sådana som han odlat i Akademiens botaniska trädgård. En sådan var efter föredömet från Upsala redan från början planlagd vid Akademien, men den hade legat i lägervall och användts såsom »kålgård». Tillandz satte den i stånd. Äfven i sitt hem odlade han växter, »i en grufelig hetta», såsom hans samtida intyga. På Tillandz' initiativ uppfördes vid Kuppis invid Åbo ett sjukhus för spetälska. Af denna sjukdom hade nämligen ett antal fall yppat sig i skär-

gården utanför Åbo och det ansågs lämpligt att patienterna skulle interneras på sjukhuset och där undergå något slags vattenkur. Sankt Henriks källa ombyggdes, en ny källa torde hafva upptagits för de spetälskas räkning, och behandlingen af dem fortgick en tid, men resultatet känner man icke. Ej heller känner man några detaljer af Tillandz' verksamhet som läkare, men att den af hans samtida högt skattades, finner man däraf att Åbo stads borgerskap år 1686 förärade honom en tomt för hans nit som läkare.

En för tiden högst märkvärdig tilldragelse var det, då han nyssnämnda år i sin egenskap af professor föranstaltade den första liköppning å en människokropp som i Finland försiggått. Tidigare hade man vid den anatomiska undervisningen nöjt sig med demonstrationer på djurlik. En anatomisal hade Akademien icke, hvarför obduktionsakten anordnades i det större af de två auditorierna. Till denna hade, i betraktande af företagets vikt och egenart, rektor utfärdat en särskild inbjudningsskrift, och ägde de af åskådarna som icke tillhörde akademiestaten att till bestridande af kostnaderna för akten erlægga en inträdesafgift af en mark silfvermynt. Sitt intresse för anatomen och sin åstundan att befordra dess studium ådagalade Tillandz äfven genom en omfattande dissertation *De ossibus humanis*, där han utförligt och med afbildningar redogör för människokroppens benbyggnad.

En ännu mer framstående plats i vår kulturhistoria än den Tillandz intar i egenskap af läkare har han förvärfvat sig genom det han gjort såsom botanist. I Holland hade han förskaffat sig betydande botaniska insikter. Han förde med sig ett stort herbarium till Åbo. Där tog han itu med utforskandet af traktens flora. Det hade andra professorer gjort före honom, men han gick ett steg längre, han offentliggjorde sina iakttagelser. År 1673 utgaf han *Catalogus plantarum, tam in excultis, quam incultis locis prope Aboam superiore aestate nasci observatarum. In gratiam philo-boticorum concinnatus* d. v. s. Förteckning öfver växter såväl odlade som vildtväxande som senaste sommar anträffats

invid Åbo, sammanställd för intresserade botanister. Denna för studenterna afsedda förteckning som upptog 496 nummer, är det första botaniska arbete som i Finland utkommit.

Fig. 1.

Endast ett enda exemplar torde däraf finnas i behåll; det förvaras i Kungliga biblioteket i Stockholm. Tio år senare, då arbetet var utsåldt, utgaf han på uppmaning af sina åhö-

rare en andra, något förökad upplaga med en något förändrad titel; däraf äger Universitets-Biblioteket härstädes två exemplar. Denna *Catalogus* är en om den gammalmodiga katekesen påminnande liten volym på 70 sidor i formatet 9×16 cm. Den upptar 536 nummer; af dem hafva 406 tolkats såsom afseende vilda växter.

Med vördnad öppnar hvarje finländsk botanist denna lilla bok, men stor blir hans undran, om han icke känner till den tidens botaniska arbeten. Han finner en alfabetisk förteckning, börjande med *Abies* och slutande med *Zizania* utan något spår af indelning eller system. Han förstår att arbetet varit afsedt för studenterna, som där lätt kunde slå upp den växt professorn talade om.

Närstående facsimile låter oss se en sida i *Catalogus*. (Fig 1.) I den vänstra spalten ha vi växternas benämningar. De flesta af dessa latinska namn äro för våra dagars botanister bekanta; deras historia går tillbaka till romare och greker. Men dock äro benämningarna icke de samma som nu. Vi äro vana att växter och djur i den vetenskapliga litteraturen benämnas med två namn, ett för släktet, ett för arten, men denna binära nomenklatur var på 'Tillandz' tid ännu långt aflägsen, om ock ansatser därtill voro tydliga. Det var Linné förbehållet att konsekvent genomföra den.

Vi se t. ex. de tre såsom *Melampyrum* betecknade växterna. Här afses de tre arter som af Linné benämndes *M. nemorosum*, *M. silvaticum* och *M. pratense*. De likna alla hvarandra till den grad att de måste betecknas med det sen gammalt för denna växttyp använda namnet *Melampyrum*. De två senare äro jämförelsevis små örter: detta anges genom »minus» (mindre). Den ena af dem har gula, den andra så godt som hvita blommor. När detta blifvit utsagdt, äro de tydligt karakteriserade från hvarandra och från den förstnämnda arten, som är en större ört, medium (af medelstorlek), med gula blommor. Vi ha här således alldeles korta diagnoser, i hvilka med några ord den ifrågavarande växten karakteriseras. Hos författarna på 1500-talet voro dessa diagnoser vida längre, stående på gränsen till fullkomliga

beskrifningar, men då detta var mycket ovigt eftersträfvade man gifvetvis en förenkling af uttrycket. Hos Linné ledde denna sträfvan sedan till det sätt att benämna växterna som vi alla känna.

På liknande sätt karakteriseras de såsom *Melilotus* och som *Mentha* betecknade örterna.

Med ett gemensamt namn, vi skulle säga släktnamn, sammanföras här sålunda växter som tydligen äro med hvarandra mycket öfverensstämmande, och i en mängd fall sammangår denna anordning med den moderna, så att arterna af samma släkte i nutida mening hållas ihop under ett gemensamt namn. Det naturliga släktbegreppet var här allaredan klart. I andra fall sammanföras växter, hvilka senare fördelats på olika släkten, men som dock till sitt allmänna utseende visa mycket stor inbördes likhet. Så betecknar Tillandz såsom *Hieracium* arter icke blott af detta släkte utan äfven af *Crepis* och *Hypochaeris*, hvilken kombination är mycket förklarlig. Likaså verkar det föga onaturligt då vid sidan af vår vanliga kummin *Carum* en annan flockväxt *Peucedanum palustre* upptages som *Carum Carvi aquaticum*, eller då efter den vanliga *Euphrasia* kommer en annan *Euphrasia* med röda blommor, hvilken är *Odontites*. Men inera egendomligt verkar det då efter *Alnus* (= klibbalen) och *Alnus alba* (= gråalen) följer *Rhamnus Frangula* såsom *Alnus nigra*, eller då som *Trifolium* upptages icke blott flere olika klöverarter utan äfven, med namnet *Tr. aquaticum*, vattenklövern, *Menyanthes*, med sina trefingrade blad; ja, äfven harsyran kan såsom *Tr. acetosum* räknas hit. Rätt besynnerlig är också sammanställningen af *Lysimachia*, *Lythrum*, *Scutellaria* och *Epilobium* under det förstnämnda namnet, en sammanställning som måtte hafva haft sin grund i att namnet af olika författare användts för alldeles olika växter. Och rent af förbluffande verkar det då man under *Epatica* finner såväl blåsippan som den stora lefvermossan *Marchantia*, eller då man finner den i hafvet vanliga blåstången *Fucus* upptagen såsom *Quercus marina* närmast efter eken *Quercus*. I det förra fallet var det öfverensstämmelsen i de förmenta

medicinska egenskaperna som vållade sammanförandet; bägge rekommenderades nämligen mot lefversjukdomar. I det senare fallet kunde en svag likhet mellan ett ekblad och *Fucus* åberopas.

Frågan om växternas könsorgan var denna tid oafgjord. Några författare förnekade förefintligheten af sådana, andra antogo instinktliskt att sådana funnos. Denna senare tro tog sig uttryck i en sammanparning af vissa växter som man tyckte att naturligen hörde tillsamman. De ännu använda namnen för två af våra vanliga ormbunkar *Filix mas* och *Filix femina* kunna återföras till denna uppfattning. Den större och gröfre af dem är hannen, den finare och elegantare honan. Äfven hos Tillandz finnas spår af denna egendommiga terminologi, som t. ex. tar sig ett så besynnerligt uttryck som i sammanförandet af det vanliga trampgräset (*Polygonum aviculare*) såsom hanne med hästsvansen (*Hippuris*) såsom hona.

Skillnaden emellan benämningarna hos Tillandz och dem i våra dagar är i allmänhet icke så stor att man icke, åtminstone ungefärligen, förstår hvad han åsyftat, men stundom stöter man på alldeles främmande uttryck af en afgjordt medeltida klang, såsom *Morsus Diaboli* för *Succisa*, *Ros solis*, *Rorella Sponsa solis aurea* för *Drosera*. Att precis afgöra hvilka växter Tillandz åsyftat är icke alltid lätt. En god vägledning i detta afseende lämnar det ena exemplaret af hans arbete i Universitets-Biblioteket, ett exemplar som i tiden tillhört professor J. Leche († 1764) och i hvilket anteckningar blifvit gjorda på 1700-talet af kännare, som stodo Tillandz och hans tid närmare än vi och som bättre kunde tolka hans mening. Med ledning af denna bok och annan litteratur har *Catalogus* studerats af arkiater O. Hjelt, hvilken lyckats att med säkerhet eller stor sannolikhet tyda de flesta af uppgifterna däri.

Det är intressant att se huru Tillandz, den på sin tid framstående vetenskapsmannen, då han botaniserade omedvetet gick samma vägar som en nybegynnare i våra dagar. Såsom alldeles naturligt var, hade främst de genom sina

blommor iögonenfallande arterna ådragit sig hans uppmärksamhet, medan han endast flyktigt beaktat de »svåra växterna» med oansenliga blommor. Endast några få gräs uppräknar han, och de flesta af dem gå under namnet *Gramen*, som dessutom omfattar *Juncus*, *Luzula*, *Eriophorum*, *Parnassia* och *Armeria* m. m. En enda *Carex* upptages. Af ormbunkar kände han däremot en hel del. Att han icke hunnit lägga märke till många andra kryptogamer är alldeles naturligt. *Marchantia* och *Fucus* nämndes redan. Mossorna och lafvarna sammanfattades jämte lummer-arterna under *Muscus*, och där skilde han emellan *M. ursinus* (björnmossa), *M. albus* (hvitmossa eller kanske renlaf) och *M. arboreus* (skägglaf), hvartill ännu diverse hafsalger såsom *M. marinus* anslöto sig. Också *Chara* hade han urskilt. Af svampar upptar han ingen enda art, men detta har sin förklaring däri att denna växtgrupp, som ju onekligen i många afseenden skiljer sig från de vanliga gröna växterna, då för tiden ofta betraktades, väl icke såsom djur, men som en från öfriga växter alldeles skild grupp af organismer.

Catalogus plantarum är såsom af det sagda framgår icke en flora, med hvars tillhjälp man kunde examinera växter. Det var därför en för åbostudenterna mycket nyttig gärning Tillandz gjorde, då han samtidigt med detta arbete och som ett komplement utgaf ett planschverk *Icones novae in usum selectae et Catalogo Plantarum promiscue appensae*, innehållande 158 bilder i träsnitt af där omtalade växter. Detta arbete var af samma format som det andra. Bilderna äro dels original, dels lånade från andra författare. De äro grofva, men i allmänhet igenkännliga. Sprengel betecknar dem i sin Botanikens historia såsom »ziemlich gut». Som ett prof meddelas här bilderna af maskrosen och blåklinten. (Fig. 2.)

Botaniken var ju vid denna tid medicinens tjänarinna, och därför spela i Tillandz' arbete växternas medicinska egenskaper en stor roll. De angifvas med kursiv stil. I vår facsimile-sida äro de jämförelsevis få, men för en mycket stor mängd växter upptagas deras läkekrafter, deras virtutes som det hette på latin, ofta i fantastiska uttryck. Det är

icke lätt för en nutida läkare, än mindre för en lekman, att förstå alla skiftningar i den tidens terapeutiska terminologi, men totalintrycket är att växterna ägde en otrolig mängd af hälsobringande egenskaper.

Vanliga egenskaper i *Catalogus* äro: magstärkande, blodrenande, värmande, kylande, lösande, torkande, blodstillande, sårläkande o. a. Icke sällan verkar en växt dessutom på särskilda organ: mage, lefver, mjälte, njurar, blåsa, hjärta

Fig. 2.

o. s. v. Och ofta har samma växt många goda egenskaper förenade. För några vanliga växter må anföras deras egenskaper:

Liljekonvaljen: kylande vid hufvudets sjukdomar; berömmes som läkemedel vid slag, förlamning, svindel och fallandesot; nyspulver.

Blåsippan: värmande, torkande, något sammandragande, blodrenande, välgörande för lefvern och mjälten, renar njurarna och blåsan, botar bräck.

Harsyran: ytterst välgörande mot pest och elakartade febrar.

Ärenpris (*Veronica Chamaedrys*): ett specifikt medel att påskynda förlossningen.

Granen: de gröna kottarna glätta ut skrynklor i huden och gifva stadga åt alltför svällande kvinnobröst.

Soldaggen (*Drosera*): förekommer och botar pest, stärker hjärtat, lefvern och magsäcken, lindrar hufvudvärk.

Lummern (*Lycopodium clavatum*): medel mot mask och blåssten.

Allt hvad mossor heter verkar adstringerande, förekommer missfall, stillar flytning och läker sår.

Alldeles märkvärdiga egenskaper tillkomma vissa växter:

Mejram stärker hjärta, hjärna och nerver.

Ögontrösten (*Euphrasia*) stärker minnet.

Svalörten (*Chelidonium*) stärker synen liksom äfven fenkålen gör det. Svalörtens rot kan användas vid förgiftningar såsom äfven trollbären (*Paris*).

Sättet för läkemedlens beredning finnes icke angifvet, så det blir svårt att pröfva uppgifterna. Kanske man i många fall användt tinkturer med brännvin och att växtdrogerna få med alkoholen dela äran att hafva varit hälsobringande.

Undrande fråga vi oss hvarifrån de gamla hade eller trodde sig hafva sin kunskap om alla dessa läkekrafter. En hel del uppgifter har forskningen följt tillbaka till de grekiska och romerska skriftställarna på detta område, Hippokrates, Theophrastos, Dioskorides och Galenus, andra till araberna. Hvarifrån hade då dessa sin visdom? När man ser huru djuren, då de söka sig föda, utan att vara af sina föräldrar lärda, kunna skilja mellan ätliga och giftiga växter, mellan lämplig och olämplig föda öfverhufvud, så kan man tänka sig att människan på ett mycket ursprungligt utvecklingsstadium hade en likadan förmåga, hvilken liksom den hos djuren gick i arf. Numera hafva vi icke denna omedvetna förmåga; den har under den fortskridande utvecklingen af vårt själfmedvetande gått förlorad, men kanske en del af uppgifterna om växternas läkekraft äro ett arf från denna period. Andra äro sannolikt resultatet af medvetet gjorda försök. Andra, kanske de allra flesta, äro säkert rena fantasi-

foster. Man erinre sig Medeltidens fantasirikedom och gränslösa lättrogenhet, allt det som då hopdiktats och troatts, och man tänke på allt det skrock och all den vidskepelse som ännu är gängse bland oss människor, och man förstår att absolut meningslösa uppgifter kunnat gå genom sekler och att nya lika meningslösa kunnat tillkomma. Det må till exempel erinras om den underbara signaturläran, enligt hvilken man af en växts yttre utseende, dess signatur, kunde sluta till dess medicinska egenskaper, så att hjärtlika blad utvisade att den var nyttig mot hjärtåkommor, en röd rot att den med fördel kunde användas vid sjukdomar som hade sitt säte i blodet o. s. v. Där diktades med fantasiens suveräna makt in i naturen egenskaper, som icke hade något med verkligheten att göra och som på intet sätt hjälpte oss att förstå densamma. Med allt detta icke sagdt att inom denna gamla medeltida receptur, från hvilken den moderna läkekonsten vänder sig bort med likgiltighet, icke ett eller annat obeaktadt guldkorn kan finnas bland skräpet.

Utom de medicinskt nyttiga växterna uppräknas här en mängd andra, för hvilka någon läkekraft icke angifves. De stå här för sin egen skull. Det är ett tydligt tecken på att botaniken håller på att frigöra sig från medicinen. Denna frigörelse hade ute i världen begynt vid tiden för reformationen, då man tröttnat på det evinnerliga omtuggandet af de gamla författarnas visdom och begynt med egna ögon se på den omgifvande naturen i stället för att betrakta den genom de gamlas glasögon. Långsamt försiggick denna frigörelse och utveckling, men det är 'Tillandz' ovanskliga förtjänst att han i vårt land var den första banbrytaren för naturalhistoriens studium på empirisk grund. Med allt skäl har denna smålänning benämnts den finländska botanikens fader.

Men utom att *Catalogus plantarum* är ett i vår kulturhistoria märkeligt arbete i rent vetenskapligt afseende, erbjuder det äfven i annat hänseende ett stort intresse. Det är nämligen det äldsta dokument, ur hvilket vi kunna utläsa närmare uppgifter om trädgårdsodlingen i vårt land, ty för-

teckningen upptar, såsom redan sades, icke blott vilda utan äfven odlade växter.

De äldsta trädgårdarna i vårt land voro klosterträdgårdarna. Där odlade de vördiga munkarna och nunnorna både läkeväxter — de voro ju omnejdens läkare — och sådana som kunde användas till föda: man tänke särskildt på den vegetarianska kosten under fastedagarna. Äfven många prydnadsväxter funno där trefnad. Så godt som alla dessa växter hade klostren ärfvt från den förkristliga kulturen. Endast en och annan hade tillkommit, såsom rabarbern från sydöstra Ryssland, tidigare okänd i Europa. Också en viss örtkunskap förefanns i klostren; några ännu brukliga namn på vilda växter peka afgjort på ett prästerligt ursprung, såsom Jungfru Marie sänghalm och Liljekonvalje, hvilket senare kommer från det latinska *lilium convallium* (= dalar-nas lilja). Att döma af förhållandena i mellersta Europa torde äfven i vårt land trädgårdsodlingen hafva helt skickligt bedrifvits vid klostren. Från dem spriddes den i omnejden, och där fortlefde den äfven efter klostrens indragning af Gustaf Wasa. Det är mer än troligt att många segliffvade, fleråriga växter, som man i våra dagar finner i täpporna på landet, utan att de där hafva någon användning, härstamma från klosterträdgårdarna, såsom malört, åbrodd, mynta, libsticka. Inga detaljerade uppgifter ha vi emellertid rörande våra klosterträdgårdar eller om deras närmaste efterföljare. Icke heller veta vi allt hvad som från Sverige och Tyskland under årens lopp infördes till Finland, särskildt till Åbo, af handelsmän och andra som hit inflyttade. Historien om vår trädgårdsodling börjar med Tillandz' *Catalogus*.

Visserligen får man icke veta något om huru trädgårdarna vid den tiden sågo ut. I förbigående sagdt användes ordet trädgård då icke i samma betydelse som nu, då det begagnas för hvarje täppa, där må finnas träd eller icke. Då för tiden hade man kålgårdar, humlegårdar, örtagårdar. När sedan träden, främst fruktträden, gäfvo en karaktär af något bestående åt anläggningen, gäfvo de också sitt namn däråt, som sedan fått en vidsträcktare betydelse. Tillandz'

Catalogus låter oss ej heller veta hvilka växter som allmänt odlades i Åbo-trakten och hvilka som voro sällsynta. Det är möjligt att flere af de upptagna arterna endast funnos i professors ortagård, och att deras odling först senare blef allmän. Men äfven om så vore är förteckningen ett historiskt dokument af intresse.

Vi få däraf veta att man i Åbo-trakten redan år 1683 odlade äpplen, päron, plommon och körsbär; krikon omtalas däremot icke. Samma bärbuskar hade man också som i våra dagar, men jordgubbarna voro okända: sådana funnos alls icke i världen då ännu. Ärtor och bönor, både vanliga och bondbönor, odlades liksom flere kålsorter (hufvud-, röd-, krus- och blomkål), kålrötter och rofvor. Af andra rotfrukter hade man morötter, rödbetor, palsternackor, rättikor, pepparrot, cikoria och jordärtskockor; potatisen kände man ej; den kom först ett halft sekel senare till vårt land. Lök af olika slag (röd-, hvit-, purjo- och gräslök) var känd, likaså spenat, sallat, sparris och portulak, den sistnämnda så godt som okänd för vår tid. Äfven munkrabarber omtalas. Af kryddväxter omnämnas dill, persilja och mejram, men dessutom flere dels som krydda dels som läkemedel använda arter, hvilkas odling blifvit mycket sällsynt eller alldeles upphört, så att de för mången trädgårdsodlare äro till och med till namnet okända: anis, fenkål, koriander, körfvel, kyndel, isop, mynta, basilika, ruta. Gurkor och pumpor odlades, ja till och med meloner och kronärtskockor, hvaraf vi kunna sluta att också drifbänkar voro i bruk.

Af utländska park- eller prydnadsträd omtalas blott ett enda: hästkastanjen. Däremot funnos flere sorters rosenbuskar äfvensom berberis. Fläder odlades också, men icke våra dagars amerikanska fläder, utan den äkta, som är ganska ömtålig och därför numera endast sällan anträffas. Syrener, *Crataegus*-, *Cornus*-, *Lonicera* och *Spiraea*-arter, som i våra dagar äro så vanliga, voro då okända, likaså schersminnen. Af fleråriga prydnadsblomster odlades en hel mängd: hyacinter, tulpaner, narcisser, liljor, svärdsiljor, krokus, *Leucojum*, kejsarkronor, pioner, aklejer, aurikler, nejlikor,

Malva, *Polemonium*, *Digitalis*. Af enåriga märka vi främst vallmo och ringblommor, alldeles som i våra dagar. De flesta af prydnadsväxterna hade säkert gamla anor, men där funnos äfven sådana som, hemma från Amerika, voro jämförelsevis nya i vår världsdel. Sådana voro solrosen (liksom ock dess tidigare omnämnda frände jordärtskockan), sammetsrosen (*Tagetes*) och lupinen. Den äkta tobaken, hvars bruk var väl känt, hade ännu ej från Amerika hunnit till Åbo, men väl den gulblommiga och mer härdiga bondtobaken (*Nicotiana rustica*), och Tillandz intygar att vid brist på tobak röken af denna »med begärlighet insupes».

Ett särskildt intresse ha än vidare de af Tillandz meddelade svenska och finska namnen på växterna. Han säger själf att hans förteckning icke är genomarbetad, men att han velat sporra andra att ytterligare utforska växternas benämningar i folkspråken. De af honom meddelade äro emellertid de äldsta som i vårt land blifvit upptecknade. I Sverige och Tyskland har man tidigare, för det mesta från klostren härstammande förteckningar, men i vårt land finnes ingen sådan i behåll från klostertiden, utan endast enstaka namn, hvarpå ett par exempel ofvan anfördes. Af de svenska namnen på vilda växter användes sannolikt många i de svenska skärgårdssocknarna vid Åbo, andra hade Tillandz väl tagit med sig från Sverige eller måhända själf skapat eller öfversatt: »förgätmigej» som här första gången uppträder i svensk text, är tydligen öfversatt från tyskan, där *Myosotis* ren på 1400-talet hade en motsvarande benämning, det må sedan hafva varit Tillandz eller någon annan som gjort öfversättningen. Icke från folkets mun härstammande, utan af lärda män gjorda äro tvifvelsutan benämningarna »Gyllen Jungfruhår, brunt Fruenhår, Venushår» för mossan *Splachnum sphaericum*, hvilken här kallas *Adiantum aureum*, hvarvid man tydligen märker sammanställningen med den sedan gammalt »Venushår» benämnda ormbunken *Adiantum capillus Veneris*. Namnen på de odlade växterna hade med dessa kommit från Sverige. Af de finska namnen voro naturligtvis de flesta genuina. Många af dem användas än i

dag, och det är helt intressant att se hurusom namnet »vehka», som i allmänhet begagnas för *Calla*, men af Tillandz uppgifves beteckna *Menyanthes*, ännu i dag, såsom magister T. J. Hirtikka nyligen påpekat, har denna betydelse i Åbo-trakten. Andra namn förråda genast sin främmande härstamning: Plompuu, Blomkali, Pappin Krai, Libersticku, Parkesi (= sparris). Några äro uppenbara, mer eller mindre fria öfversättningar såsom »Myrkyn estämisen Juuri» (= *Vincetoxicum*), »Wallitsemus Cruunu» (= Kejsarkrona, Konungskrona, *Fritillaria imperialis*), »Cullattu Neitzehiuxi» för den just omnämnda mossan, »Musta neitzen Hiuxi» för *Asplenium Trichomanes* (= Swartbrun håårört). Märkvärdigt är att den hos Tillandz förekommande konstprodukten Lillum convalliumi bibehållit sig i Rimito invid Åbo såsom »viljuvalju».

Tillandz dog ogift 1693. Får man sluta af behållningen i dödsboet hade han varit en mycket hjälpsam man. Det sades om honom att han var öfverallt afhållen. Per Brahes goda önsknigar för Akademien och för den unge professorn, då denne tillträdde sitt ämbete, hade sannerligen blifvit uppfyllda.

Det stora nordiska kriget och stora ofreden sopade bort spåren af hans verksamhet, men en senare tid värdesatte hans förtjänster. Linné hedrade hans minne i det amerikanska växtsläktet *Tillandsia*. I den finländska botanikens historia skall han alltid intaga en hedersplats.
